

Z PROBLEMATYKI SPOŁECZNO-PEDAGOGICZNEJ

SEMINARE
t. 35 * 2014, nr 4, s. 57-68

Ks. JACEK MAREK NOGOWSKI
UKSW, Warszawa

FUNKCJE SPOŁECZNE RODZINY I JEJ ZAGROŻENIA NA PRZYKŁADZIE REGIONU WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

1. WSTĘP

Rodzina jako najmniejsza grupa społeczna leży u podstaw społeczeństwa, buduje je i wpływa na jego rozwój¹. Stanowi jednocześnie tzw. grupę odniesienia, z którą człowiek świadomie i mocno identyfikuje się jako jej członek i reprezentant, odkrywa, przejmując i współtworząc kultywowane w niej poglądy, postawy, obyczaje i wzory postępowania². Prawidłowe funkcjonowanie rodziny jest nierozwalnie związane z prawidłowym funkcjonowaniem społeczeństwa.

Dzięki naukom społecznym można prześledzić i zrozumieć różnorodne aspekty relacji małżeńskich i rodzinnych, czynniki sukcesu i konfliktów oraz materialne podłoże życia rodzinnego. Niestety współcześnie narastające zjawiska zniekształcają społeczne funkcje rodziny oraz podważają definicję rodziny jako podstawowej instytucji społecznej oraz jako związku kobiety i mężczyzny, którzy wychowują naturalnie poczęte potomstwo dla dobra samej rodziny i wspólnoty³.

Niniejszy artykuł, na przykładzie badań socjologicznych mieszkańców województwa warmińsko-mazurskiego (badania Polskiego Towarzystwa Statystycznego – Oddział w Olsztynie), podejmuje próbę ukazania, jaka jest sytuacja rodzin w Polsce i czy spełniają swoje funkcje w społeczeństwie. Z wyników badań można dowiedzieć się też, jakie są zagrożenia współczesnej rodziny.

2. CHARAKTERYSTYKA RODZINY

Rodzina jest jedną z najstarszych struktur i instytucji społecznych. W grupach pierwotnych zwykle pokrewieństwo z czasem przekształcało się w coraz trwalsze relacje poprzez więzy krwi, wspólnotę genetyczną, potrzebę wykarmie-

¹ Por. Z. Tyszka, *Rodzina we współczesnym świecie*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2002, s. 6.

² Por. K. Appelt, *Osoby znaczące w rozwoju człowieka*, Remedium (2002)12, s. 4-5.

³ Por. D. Jabłoński, L. Ostasz, *Zarys wiedzy o rodzinie małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie, perspektywa antropologii kulturowej i ogólnej*, Adiaphorn, Olsztyn 2001, s. 7-8.

nia, utrzymania i wychowania potomstwa⁴. Gromadzone i przekazywane następnym pokoleniom doświadczenie w zakresie organizacji życia rodziny stało się podstawą budowy struktur i organizacji społecznych (wspólnot rodowych, społeczności sąsiedzkich, regionalnych, grup etnicznych, narodowościowych itp.)⁵. Rodzina jako instytucja społeczna występowała i nadal występuje na wszystkich kontynentach, we wszystkich narodach i państwach oraz we wszystkich typach społeczeństw⁶.

2.1. Związek osób

Rodzinę określa się jako grupę osób połączonych ze sobą związkiem małżeńskim oraz stosunkiem rodzice-dzieci. W rodzinie zachodzą dwie podstawowe relacje: małżeństwo oraz pokrewieństwo⁷. Rodzina stwarza swoiste środowisko kulturowe w ramach ogólnej kultury tworzonej przez naród, wspólnotę religijną czy państwo i to środowisko kształtuje osobowość dzieci⁸.

Podstawową funkcją rodziny jest związek dwóch osób o odmiennej płci tworzących małżeństwo, funkcjonujący w trzech płaszczyznach: emocjonalnej, ekonomicznej i prawnej. Małżeństwo nie zawsze zostaje zawarte formalnie. Istnieją związki nieformalne, konkubiny, jednak w języku potocznym te zjawiska określa się terminem „małżeństwo”, gdyż tylko ta więź wydaje się być na tyle stała, by mogła przyjąć potomstwo i wytworzyć więź rodzicielską⁹. Związki osób tworzone w rodzinie są trwałe, w tym samym stopniu, co rodzina, która jako grupa złożona z dwu lub więcej osób przejawia się stałością i trwałością w relacjach, jakie w niej panują¹⁰.

Teologowie podnoszą rangę rodziny, mówiąc, że jest ona komunią osób (wspólnotą osób). Papież Benedykt XVI w *Encyklice „Deus Caritas est”* mówi nie tylko o miłości agape, ofiarnej, bezinteresownej, ale również o miłości eros, zmysłowej. Małżonkowie znajdują pełną realizację siebie przez zrodzenie potomstwa, które potwierdza miłość, pozwala jednocześnie odkrywać małżonkom jej głębię. Człowiek, osoba cielesno-duchowa, w małżeństwie osiąga pełną jedność z drugą

⁴ Por. H. Podedworna, *Analiza struktur społecznych. Wybrane przykłady*, w: *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, red. J. Polakowska-Kujawa, Wyd. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002, s. 105.

⁵ Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, ZNAK, Kraków 2003, s. 137.

⁶ Por. J. Borkowski, *Socjologia i psychologia społeczna. Zarys wykładu*, Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku, Pułtusk 2003, s. 76-77.

⁷ Por. Z. Tyska, *Rodzina...*, s. 52.

⁸ Por. Ch. Delsol, *Jak dzisiaj przekazywać wartości?*, tłum. M. Kowalska, *Znak* (2002)2, s. 21-28.

⁹ Por. L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Wyd. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, s. 46.

¹⁰ Por. P. Szukalski, *Ewaluacja wielkości i struktura rodziny*, *Polityka Społeczna* (2000)4, s. 21-23.

osobą zarówno na płaszczyźnie duchowej, jak i cielesnej¹¹. Miłość małżeńska chce być trwała, nie może być tymczasowa, dlatego domaga się wierności, ofiarnej miłości, wzajemnego przebaczenia, pojednania¹².

Rodzina jako związek dwojga osób przekazuje dzieciom w drodze dziedziczenia biologicznego te cechy, które przekazywane są potomstwu za pośrednictwem genów¹³. W końcu ubiegłego stulecia badania historyczne nad rodziną pokazują zmianę pozycji dziecka uwarunkowaną licznymi czynnikami, np.: dziecko przeszło w centrum wartości rodzinnych; rozumiano jego psychiczne potrzeby i prawa rozwoju; zanikł schemat, w którym patrzono na dziecko jak na pomniejszony model człowieka dorosłego; jego zależność od rodziny została ograniczona ze względu na wychowanie, kształcenie, wypoczynek czy opiekę lekarską¹⁴.

2.2. Instytucja społeczna

Rodzina jest jedną z ważniejszych instytucji społecznych (obok szkoły, instytucji kulturalnych czy zakładów pracy), która charakteryzuje się szeregiem cech i funkcji, np. stosunkiem pokrewieństwa, dziedziczenia, zaspokajaniem potrzeb, wspólnym zamieszkiwaniem. Rodzina jako instytucja społeczna jest nośnikiem obowiązujących w danym społeczeństwie norm, wzorców, wartości oraz stanowi o trwałości społeczeństwa¹⁵.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej posiada następujące zapisy: „małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” oraz „każdy ma prawo ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego”¹⁶. Tym samym Konstytucja gwarantuje rodzicom prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi poglądami i wartościami. Państwo sprawuje opiekę nad rodziną przez świadczenia finansowe, edukacyjne, zawodowe. Rodzina stwarza ramy materialne dla utrzymania, wychowania dzieci oraz jest komórką odgrywającą zasadniczą rolę w procesie nauczania podstawowych norm¹⁷.

Rodzina posiada organizację wewnętrzną, która normuje codzienny tryb życia oraz zajęć uczestników rodziny, a niektóre sprawy życia rodzinnego sfor-

¹¹ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus Caritas est”* (25 grudnia 2005), nr 3-8.

¹² Por. R. Litwińczuk, *Konferencja wygłoszona podczas pielgrzymki Domowego Kościoła do Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu 1 kwietnia 2006*, <www.dk.oaza.pl>, (data dostępu: 17.05.2010).

¹³ Por. K. Buławnik-Rusnak, *Wpływ rodziny na zachowanie dzieci*, Edukacja i Dialog (2001)3, s. 4-7.

¹⁴ Por. J. Żebrowski, *Rodzina polska na przełomie wieków (przeobrażenia, zagrożenia, patologie)*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 63.

¹⁵ Por. F. Adamski, *Rodzina – wymiar społeczno-kulturowy*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 10-12.

¹⁶ Konstytucja RP, Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, art. 18, art. 47.

¹⁷ Por. tamże, art. 48 ust. 1, art. 53 ust. 3, art. 71 ust. 1

mułowane są w obowiązujących obyczajach, zwyczajach, normach towarzyskich¹⁸. Będąc małą grupą społeczną, rodzina zachowuje swe niepowtarzalne oblicze¹⁹.

2.3. Sytuacja rodzin w województwie warmińsko-mazurskim

Przeprowadzone przez Polskie Towarzystwo Statystyczne – Oddział w Olsztynie, na zlecenie Zarządu województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2000-2001 badania wśród mieszkańców województwa, dostarczyły bogatej wiedzy o sytuacji rodzin. W badaniach zastosowano kwestionariusz wywiadu zawierający w części głównej 45 pytań oraz rozbudowaną metryczkę zawierającą oprócz danych demograficznych, społecznych i zawodowych, także ocenę sytuacji materialnej i mieszkaniowej oraz okres zamieszkania w województwie. Wywiady zostały przeprowadzone, przez przeszkolonych ankierów wolontariuszy, w miejscu zamieszkania respondentów o liczebności 1 294 osób wylosowanych z populacji mieszkańców województwa powyżej 18 roku życia, proporcjonalnie do liczby osób zamieszkałych w poszczególnych powiatach. Losowanie przeprowadzono z rekordów Urzędu Statystycznego w Olsztynie, według procedury zapewniającej reprezentatywność próby – szczególnie według kryterium płci, wieku oraz miejsca zamieszkania. Raport z badań został opublikowany przez Polskie Towarzystwo Statystyczne – Oddział w Olsztynie w zwartej pozycji pt. *Sytuacja rodzin w województwie warmińsko-mazurskim. Problemy i zagrożenia*²⁰.

Mimo wysokich walorów turystycznych, pięknych lasów i jezior, gospodarcza i społeczna rzeczywistość regionu warmińsko-mazurskiego ma nieco inny wymiar. Jako jedno z większych województw w kraju ma rzadką sieć osiedleńczą, trudne warunki klimatyczne i gospodarkę zbyt wolno przystosowującą się do nowych warunków zmieniającej się rzeczywistości. Rodziny zamieszkujące ten region borykają się z trudnościami natury ekonomicznej. Do najbardziej palących problemów zaliczyć trzeba: bezrobocie, niski poziom rozwoju gospodarczego, słabą infrastrukturę oraz słabo rozwiniętą sieć usług turystycznych²¹.

Część gospodarstw domowych posiadająca dochody określa swoją sytuację materialną jako trudną – na poziomie przetrwania, co oznacza ograniczenie, a nawet niemożność udzielenia pomocy dzieciom w starcie życiowym²². Duża część mieszkańców regionu mieszka na wsi. Połowa rolników nie posiada następców i los ich gospodarstw jest niepewny. Przyczyną są migracje do miasta, niechęć dzieci i młodzieży do pracy w rolnictwie oraz niskie dochody z tej pracy. Obraz rodziny przedstawia się jako niepokojący. Rodziny narażone są na ubó-

¹⁸ Por. Z. Tyszka, *Współczesne rodziny – ich stan i kierunek przemian*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2001, s. 105.

¹⁹ Por. P. Sztompka, *Socjologia ...*, s. 21.

²⁰ Por. Polskie Towarzystwo Statystyczne, *Sytuacja rodziny w województwie warmińsko-mazurskim. Problemy i zagrożenia. Raport z badań*, Olsztyn 2001, s. 3-6.

²¹ Por. tamże, s. 8-9, 15.

²² Por. tamże, s. 80-82.

stwo i wykluczenie społeczne z ograniczonym dostępem do nauki, kultury, a brak miejsc pracy nie daje szans rozwoju na przyszłość. Społeczeństwo tego regionu żyje na niższym poziomie niż ludność innych województw w Polsce. Blisko połowa rodzin ma trudności ze sprawami życia codziennego (problemy finansowe, zdrowotne, mieszkaniowe) i narażone są na zjawiska patologiczne, np. alkoholizm, narkomania, przestępczość. Najczęstszym zjawiskiem jest alkoholizm, który dotyka całe rodziny. Leczenie jest utrudnione ze względu na słabą informację i ograniczony dostęp do poradni leczenia uzależnień²³.

3. FUNKCJE RODZINY

Rodzina spełnia trzy podstawowe funkcje: prokreacyjną, wychowawczą i ekonomiczną. Są one sprzężone ze sobą oraz mają istotne znaczenie dla członków rodziny i dla społeczeństwa²⁴. Funkcje rodziny wynikają ze szczegółowej analizy poszczególnych elementów występujących w definicji rodziny, którą określa się często jako grupę społeczną, stanowiącą zjednoczenie osób oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną. Rodzina przekazuje dziedzictwo kulturowe następnym pokoleniom oraz wyróżnia się spośród innych grup następującymi cechami: wspólnym zamieszkaniem, nazwiskiem, własnością, ciągłością biologiczną, kulturą duchową. Rodzina jest instytucją realizującą podstawowe funkcje społeczne, od których zależy istnienie i prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa. Zakres i liczba tych funkcji zmienia się zależnie od poziomu rozwoju społeczeństwa, poziomu uprzemysłowienia i urbanizacji oraz przemian kulturowych²⁵.

3.1. Funkcja prokreacyjna

Funkcja prokreacyjna jest jedną z ważniejszych w powstaniu i bycie zdrowej, prawidłowo rozwijającej się rodziny. Dążenie człowieka do zaspokajania popędu płciowego doprowadziło do powstania instytucji małżeństwa, a w konsekwencji rodziny, której zadaniem jest wydawanie na świat potomstwa. Funkcja prokreacyjna zapewnia ciągłość trwania narodu, społeczeństwa i rodu. Prokreacja nie jest tylko szeroko rozumianą przyjemnością, ale przede wszystkim odpowiedzialnością za przekazanie życia i wychowywanie młodego pokolenia²⁶.

²³ Por. tamże, s. 11-13, 19-23.

²⁴ Por. K. Kluzowa, K. Slany, *Przemiany realizacji funkcji prokreacyjnej w rodzinie*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowska, WAM, Kraków 2004, s. 63-95.

²⁵ Por. M. Pinkowska, *Rola rodziny i jej funkcje*, <www.szkolnictwo.pl/>, (data dostępu: 14.05.2010).

²⁶ Por. K. Ostrowska, *Podstawowe funkcje rodziny*, w: *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś, cz. 1, Wyd. Adam, Warszawa 1997, s. 12.

3.2. Funkcja wychowawcza

Rodzina jako mała grupa społeczna stanowi źródło wychowania. Jest pierwszym i podstawowym podmiotem opieki nad dzieckiem oraz stanowi pierwszy, naturalny podmiot wychowania. Rodzina jako ważna instytucja w systemie wychowawczym, spełnia następujące funkcje:

- a) opiekuńczą – troska o zapewnienie bytu materialnego, zdrowia rodziny;
- b) emocjonalną – zaspokajanie potrzeb bliskich, nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów, kształtowanie cech charakteru i umiejętności życia społecznego;
- c) kształcącą – rozwijanie zainteresowań poznawczych, kształcenie umiejętności i nawyków pracy;
- d) aktywizacji twórczej – rozbudzanie zainteresowań oraz uczenie samokształcenia i samodoskonalenia się²⁷.

Każda rodzina tworzy własne środowisko kulturowe. Dostarcza ona wzorów zachowań, sposobów spędzania wolnego czasu czy wartościowania rozmaitych zjawisk społecznych. Rodzina powinna stworzyć poczucie bezpieczeństwa, wewnętrznej równowagi, spokoju, ufności. W rodzinie dziecko winno znaleźć wsparcie, schronienie, szczególnie w trudnych chwilach życiowych²⁸.

3.3. Funkcja ekonomiczna

Funkcja ekonomiczna rodziny związana jest głównie z zapewnieniem jej odpowiednich warunków materialnego bytu, który pozwoli zaspokoić wszystkie naturalne potrzeby. O poziomie materialnego życia rodziny decyduje:

- a) sytuacja mieszkaniowa – rodzaj własności mieszkania lub domu, jego wielkość, standard i usytuowanie;
- b) dochody, w tym z pracy oraz ze świadczeń;
- c) dostęp do koniecznych usług ochrony zdrowia, opieki, wychowania, edukacji, kultury, wypoczynku, rekreacji i sportu;
- d) odpowiedni poziom usług społecznych dla osób niepełnosprawnych²⁹.

Państwo powinno wspierać rodzinę poprzez prowadzenie polityki prorodzinnej, tworzenie warunków uzyskiwania dochodu z pracy lub ze świadczeń społecznych. Warto zaznaczyć, że dochody rodzin zróżnicowane są w zależności od miejsca zamieszkania, sytuacji członków rodziny, liczby osób w rodzinie. Wiele rodzin żyje w ubóstwie, najczęściej są to mieszkańcy wsi i małych miasteczek. W Polsce pogłębiają się nierówności dochodowe: bogaci stają się jeszcze bogatsi, a biedni – biedniejsi³⁰.

²⁷ Por. E. Wojda, *Przygotowanie dziecka do podjęcia nauki szkolnej*, *Życie Szkoły* (2001)3, s. 149-150.

²⁸ Por. J. Suprewicz, *Wiedza o społeczeństwie. Repetytorium*, Kram, Warszawa 2003, s. 52.

²⁹ Por. M. Kruszewski, *Warunki powstawania i rozwoju rodzin. Uwagi o polityce rodzinnej*, <www.diecezja.waw.pl/familia/dokument>, (data dostępu: 14.05.2010).

³⁰ Por. tamże.

Dla prawidłowego funkcjonowania rodziny niezbędne jest mieszkanie, które pozwoli na kształtowanie warunków życia, stosunków rodzinnych, wychowania dzieci, zaspokojenia podstawowych potrzeb (bezpieczeństwa, przynależności, miłości, akceptacji). Niskie dochody sprawiają, że wiele mieszkań nie spełnia podstawowych standardów cywilizacyjnych. Od czasu transformacji ustrojowej w Polsce mieszkanie stało się dobrem rynkowym niedostępnym dla osób o niskich i średnich dochodach. Z tego względu niezbędna wydaje się konkretna pomoc ze strony państwa, aby każdą rodzinę stać było na własny lokal mieszkalny, tak potrzebny dla jej sprawnego funkcjonowania³¹.

4. ZAGROŻENIA RODZINY

Wraz z początkiem rozwoju cywilizacji ludzkiej, rodzina ukształtowała się jako podstawowa jednostka organizacji społeczeństw, dając najlepsze warunki do życia, prokreacji i wychowania potomstwa. Jednym z problemów współczesnych rodzin jest pogorszenie warunków ekonomicznych. Zdobywanie środków utrzymania staje się coraz bardziej czasochłonne i rodzice niejednokrotnie zaniedbują inne obowiązki (np. wychowawcze). W pogoni za dobrami materialnymi, na dalszy plan schodzi sfera duchowa oraz sfera uczuć³². Kolejnym zagrożeniem jest nasilenie zjawisk patologicznych (alkoholizm, narkomania, przemoc, przestępczość), których ofiarami zazwyczaj są dzieci i młodzież. Poniżej zostaną przedstawione czynniki zagrażające rodzinie w oparciu o dane z terenu warmińsko-mazurskiego. Autor uważa je za istotne, ponieważ region ten plasuje się na końcu listy województw pod względem zamożności społeczeństwa i jakości warunków życia.

4.1. Sytuacja materialna i mieszkaniowa

Sytuację materialną rodziny w badanym regionie określają następujące czynniki: przeciętne miesięczne wynagrodzenie; dochody na osobę w gospodarstwie domowym; wydatki na żywność; wydatki na towary nieżywnościowe – z wyjątkiem wyrobów tytoniowych i alkoholu, których spożycie jest wyższe niż średnia krajowa³³. Sytuacja materialna rodzin województwa warmińsko-mazurskiego nie wygląda korzystnie. Zaledwie co szósty respondent stwierdza, że wysokość dochodu wystarcza na utrzymanie. Większość (81%,) stwierdza, że pieniędzy nie wystarcza. Na oszczędności i inwestycje stać nielicznych (2%). Prawie wszyscy respondenci (98%) twierdzą, że nie posiadają oszczędności. Z opinii badanych wynika, że większość krytycznie ocenia swoją sytuację materialną oraz że brakuje im pieniędzy na zaspokojenie podstawowych potrzeb. Opinie kształtują się następująco:

³¹ Por. F. Adamski, *Rodzina ...*, s. 14.

³² Por. Jan Paweł II, *List do rodzin „Gratissimam sane”* (2 lutego 1994), nr 17.

³³ Por. Polskie Towarzystwo Statystyczne, *Sytuacja ...*, s. 29.

- a) więcej niż połowa badanych (59%) zgłasza brak pieniędzy na zaspokojenie podstawowych potrzeb: żywność, odzież, mieszkanie;
- b) brak środków na naukę, edukację dzieci sygnalizuje 14% badanych;
- c) brak pieniędzy na kulturę, rozrywkę zgłasza 27 % badanych.

Dane te wskazują na bardzo niski poziom oceny własnej sytuacji materialnej. Co piąty respondent stwierdza, że brakuje mu pieniędzy na żywność. Brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb wywołuje frustrację, niezadowolenie wśród członków rodzin, co może doprowadzić do różnego rodzaju zjawisk patologicznych³⁴.

Sytuacja mieszkaniowa identyfikowana była poprzez własną ocenę badanego:

- a) 69% respondentów uznaje swoją sytuację za dobrą, co wynika z faktu, że posiadają oni własne mieszkania lub domy;
- b) dominuje w jednym mieszkaniu model rodziny dwupokoleniowej spotykany w blisko 2/3 gospodarstw domowych (62%);
- c) co czwarte gospodarstwo domowe (27%) składa się z pięciu i więcej osób;
- d) co piąte gospodarstwo jest jednopokoleniowe (19%);
- e) gospodarstwa domowe składające się z trzech pokoleń rodziny stanowią 12% badanych.

Sytuacja mieszkaniowa rodzin w województwie warmińsko-mazurskim jest niezadowalająca. Większość respondentów posiada na własność mieszkania lub domy, jednak zamieszkują w nich dwu i trzypokoleniowe rodziny³⁵.

4.2. Zjawisko bezrobocia

Dane statystyczne potwierdzają dramatyczne rozmiary bezrobocia w regionie warmińsko-mazurskim, szczególnie na wsi. Przyczyną bezrobocia wiejskiego, sięgającego lokalnie poziomu 45%, jest głęboka i gwałtowna zmiana systemu gospodarczego, w wyniku której nastąpił upadek wielu przedsiębiorstw, zwolnienia grupowe i indywidualne. Kryzys dotknął państwowe gospodarstwa rolne, spółdzielnie produkcyjne, które przekształcano i prywatyzowano bardzo szybko bez spójnej wizji celów, stosownych procedur, z niedostatkiem programów osłonowych. W Polsce północno-wschodniej stopa bezrobocia była i jest od 5% do 10% wyższa niż w całym kraju, a bezrobotni zamieszkujący wieś stanowią ponad połowę zarejestrowanych³⁶.

Bezrobotni z obszarów wiejskich różnią się od pozostałych pod względem niektórych cech demograficznych, zawodowych i społecznych. Wprawdzie przeważają osoby w wieku powyżej 45. roku życia, jednak wśród bezrobotnych na wsi dodatkowo występuje większy odsetek osób w wieku do 24 lat, kobiet oraz osób pozostających w związkach małżeńskich i posiadających dzieci. Poziom wy-

³⁴ Por. tamże, s. 30-35.

³⁵ Por. tamże, s. 38-43.

³⁶ Por. tamże, s. 45-46.

kształcenia ogranicza się głównie do podstawowego oraz zasadniczego zawodowego, a u osób z wykształceniem średnim występuje przewaga techników różnej specjalności. W kategoriach zawodowych przeważają pracownicy fizyczni o specjalnościach rolniczych lub innych, lecz zwykle o wąskich specjalizacjach. Wśród pracowników umysłowych znajduje się duży odsetek osób o nieokreślonych zawodach lub przyuczonych do wykonywania jednorodnych czynności. Legalne i nielegalne źródła dochodów, to: handel i przemysł w rejonach przygranicznych, praca „na czarno” (głównie w budownictwie), kłusownictwo i kradzieże, wyjazdy do pracy za granicę oraz inne (bliżej nieokreślone)³⁷.

W badaniach próbowano ustalić, w jaki sposób bezrobocie wpływa na sytuację rodziny pod względem materialnym, jak też psychospołecznym. Blisko połowa badanych rodzin została dotknięta bezrobociem, ponieważ przynajmniej jedna osoba pozostawała bez pracy. Głównymi problemami bezrobocia są długotrwałość oraz powtarzające się okresy pozostawania bez pracy, przedzielone krótkimi okresami zatrudnienia³⁸.

Bezrobocie dotyka rodzinę bezpośrednio, obniżając standard życia, a także pośrednio, zmniejszając szanse życiowe młodego pokolenia poprzez utrudniony dostęp do edukacji, a także utrwalanie wzorów i celów życiowych przekazywanych przez rodziców. Przedłużanie czasu trwania bez pracy wpływa na spadek aktywności życiowej i zawodowej bezrobotnych. Sytuacja bytowa badanych wraz z utratą zatrudnienia ulega znacznemu pogorszeniu, a poziom życia ogranicza się w większości przypadków do poziomu przetrwania. Źródłami utrzymania pozostają dochody pochodzące z zasiłków dla bezrobotnych oraz z zasiłków pomocy społecznej, pracy okresowej, dorywczej, sezonowej, stałe dochody pozostałych członków rodziny (renty, emerytury), uprawa działek, drobna hodowla oraz dożywianie dzieci w szkołach³⁹.

4.3. Kryzys rodziny wiejskiej

Gospodarstwa rolne w województwie warmińsko-mazurskim stanowią źródło utrzymania dla sporej części populacji (ok. 10%). Mimo że warunki prowadzenia gospodarki rolnej w tym rejonie są trudniejsze niż w pozostałych częściach kraju (wynika to z warunków glebowych i klimatycznych), korzystna jest struktura obszarowa gospodarstw, ponieważ udział jednostek o powierzchni ponad 15 ha jest trzykrotnie wyższy niż średnia krajowa⁴⁰.

Istotnym problemem wsi jest niski poziom wykształcenia rolników oraz proces starzenia się właścicieli gospodarstw. Rodzi się wątpliwość, czy obecni gospodarze będą mieli swoich następców. Tylko ponad połowa respondentów przewiduje, że gospodarstwo przejmą po nich dzieci, a więc blisko połowa nie

³⁷ Por. tamże, s. 46-47.

³⁸ Por. tamże, s. 47-48.

³⁹ Por. tamże, s. 49-51.

⁴⁰ Por. tamże, s. 53.

posiada następców i los gospodarstwa jest niepewny. Przyczyną tego jest migracja do miasta i niechęć do pracy w rolnictwie. Porzucanie gospodarstw rolnych stwarza zagrożenie wyludnienia wsi, a co za tym idzie, wyginięcia rodzin wiejskich, które tradycyjnie stanowiły zrąb społeczności kraju. Oprócz wyludnienia, rodziny wiejskie borykają się z wieloma innymi trudnościami. Ponad 90% rodzin nie radzi sobie z problemami finansowymi, 30% z problemami zdrowotnymi i mieszkaniowymi oraz ponad 10% z uzależnieniami. Blisko 10% populacji zgłasza problemy małżeńskie i wychowawcze, które wynikają z alkoholizmu i ulegania innym patologiom. Zagrożeniami są również: zbrodnie, rabunki i degradacja moralna, które prowadzą do osłabienia, a nawet zniszczenia rodziny⁴¹.

Spożycie alkoholu jest częstym źródłem poważnych problemów zdrowotnych, społecznych i ekonomicznych. Mężczyźni piją prawie pięciokrotnie więcej alkoholu niż kobiety. Rośnie też spożycie alkoholu przez kobiety i ludzi młodych. Do problemów związanych z alkoholizmem należą:

1. Głęboka degradacja zdrowotna osób uzależnionych – 2% ogółu ludności Polski. Na ok. 120 tys. osób zarejestrowanych w lecznictwie odwykowym, 20% stanowią kobiety – z powodu zaburzeń układu trawiennego, krążenia, systemu nerwowego, chorób płuc, nowotworów, urazów, trwałego uszkodzenia wątroby itp.

2. U 10-15% populacji młodzieży w wieku 15-18 lat stwierdza się, związane z piciem alkoholu zaburzenia rozwoju psychofizycznego.

3. Problemy członków rodzin, w których żyją osoby nadużywające alkoholu, obejmują około 3 mln osób (dorosłych i dzieci), są to schorzenia psychosomatyczne, zaburzenia emocjonalne oraz demoralizacja, przemoc.

4. Nadużywanie alkoholu dezorganizuje również środowisko pracy, dotyczy to przede wszystkim absencji, wypadków i obniżania się wydajności pracy.

5. Obserwuje się narastanie problemu nadużywania alkoholu w grupie osób bezrobotnych, co ogranicza szansę pomocy w przewycięzaniu bezrobocia i nędzy.

6. Naruszenia prawa i porządku przez osoby nietrzeźwe powodują: wzrost liczby popełnianych przestępstw; konieczność udzielania pomocy; interwencje w miejscach publicznych; wzrost liczby osób prowadzących pojazdy w stanie nietrzeźwym.

7. Naruszenia prawa związane z handlem napojami alkoholowymi dotyczą: nielegalnego importu, produkcji i sprzedaży napojów alkoholowych; wielkość tego zjawiska szacuje się na około 20-25% legalnego obrotu; sprzedaży osobom nieletnim i nietrzeźwym; nielegalnej reklamy i propagowania spożycia alkoholu⁴².

Popularyzowanie picia alkoholu jest często adresowane do młodzieży i wśród niej obserwuje się największy wzrost jego spożycia. Oszacowanie wysokości strat

⁴¹ Por. tamże, s. 54-55, 86-87; na temat szkodliwości alkoholu pisze: R. Maxwell, *Dzieci, alkohol, narkotyki*, tłum. J. Węgrodzka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 208.

⁴² Por. Państwowa Agencja Problemów Alkoholowych, Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej, *Raport o sytuacji polskich rodzin na podstawie: Sprawozdanie z realizacji ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi w okresie 1 stycznia - 31 grudnia, Warszawa 1998*, <www.srk.opoka.org.pl/srk/srk_pliki/dokumenty/3-7.html>, (data dostępu: 15.05.2011).

związanych z obecnością alkoholu w życiu, w Polsce wynosi ok. 25 mld zł rocznie. Alkoholizm niszczy wszystkie obszary życia człowieka (rodzinę, pracę, itp.). Często z alkoholizmem wiąże się przemoc w rodzinie, odpowiedzialny za nią traktowany jest jak przestępca i może zostać skazany na karę więzienia. Pomoc ofiarom przemocy często nie dociera na czas⁴³.

Badania regionu warmińsko-mazurskiego wykazały, że kolejnym rodzajem patologii społecznej zagrażającej rodzinie jest narkomania spowodowana używaniem pewnych grup środków odurzających (morfiny, heroiny, amfetaminy, marihuany, kokainy, opium, haszyszu, halucynogenów). Przyczynami sięgnięcia po narkotyki są problemy w domu, wpływ środowiska, ciekawość, chęć zbadania wpływu na organizm, mała odporność na stres, duża dostępność. Przeciwno uzależnieniom stosuje się działania wychowawcze, profilaktyczne, prewencyjne, resocjalizacyjne oraz lecznicze w stosunku do osób uzależnionych lub zagrożonych⁴⁴.

Rodzina od początku swego istnienia napotyka wiele trudności, borykając się z zagrożeniami. Wraz ze zmianami gospodarczymi, społecznymi zmienia się natężenie i rodzaj zagrożeń. Rodzina w swej naturze stanowi główne środowisko socjalizacji, wychowania i ukulturalnienia. W niej człowiek dojrzewa fizycznie, psychicznie, a także emocjonalnie i intelektualnie. Reprezentowane przez rodziców wartości stanowią dla dziecka swoisty kodeks norm określających, co dobre a co złe, co wolno, a czego nie wolno. W rodzinie kumulują się wszystkie problemy społeczeństwa, jego kondycja moralna, ekonomiczna, dlatego ważne jest, by wszelkie zagrożenia, jakie czyhają na rodzinę odsuwać jak najdalej, by trwała niezagrożona⁴⁵.

5. PODSUMOWANIE

Obserwując wszelkie zmiany we współczesnym świecie, nie sposób nie zauważyć, że rodzina zaczęła się przeobrażać od typu tradycyjnego, osadzonego na wartościach i normach religijno-moralnych, z dominacją władzy i autorytetu ojca rodziny, do typu demokratycznego, porzucającego wartości tradycyjno-religijne, pozbawionego trwałej struktury moralnej gwarantującej rodzinie i społeczeństwu stabilność i funkcjonalność. W tak ukształtowanej rodzinie zmniejsza się ranga funkcji instytucjonalnych a zdecydowanie zaznacza się przewaga funkcji osobowych. Współczesna polska rodzina coraz bardziej upodabnia się do rodzin krajów zachodnich tak pod względem położenia prawnego, ukształtowanych wzorów zachowań, jak i preferowanych modeli życia małżeńsko-rodzinnego⁴⁶.

⁴³ Por. W. Świątkiewicz, *Polska w nowej Europie, 10 pytań i odpowiedzi*, Wyd. Wokół nas, Gliwice 2003, s. 43.

⁴⁴ Por. tamże, s. 44.

⁴⁵ Por. S. Wielgus, *Rodzina - zagrożenia i nadzieje. List Rektora KUL do Przyjaciół – Boże Narodzenie 1997r.*, <www.opoka.pl>, (data dostępu: 12.05.2010).

⁴⁶ Por. F. Adamski, *Kondycja społeczno-moralna rodziny*, w: *Kondycja moralna społeczeństwa*

Przyczynami problemów współczesnych rodzin są: pogorszenie położenia ekonomicznego, czyli bezrobocie, niskie płace, wzrost kosztów utrzymania i kształcenia. Czynniki te wpływają negatywnie na rodzinę, ponieważ zdobywanie środków utrzymania jest bardziej czasochłonne niż kiedyś, a przez to rodzice zaniedbują swoje obowiązki. Nasilenie zjawisk patologicznych, np. alkoholizm, przemoc, przestępczość, może być przyczyną rozpadu rodziny. Trudno jest przeanalizować wszystkie zagrożenia, jakie pojawiają się lub mogą pojawić się w życiu. Wiek XXI zmienia oblicze rodziny, powoduje pojawienie się różnorodności jej form. Obecnie istnieje wachlarz wielu różnych wzorów życia małżeńskiego, rodzinnego i trudno jasno określić, który z nich jest najbardziej pożądany, ponieważ każdy ma swoje wady i zalety. Zmiany pojawiające się w życiu rodzinnym niosą ze sobą wiele zagrożeń, ale są one jednocześnie nieuniknione⁴⁷.

SOCIAL FUNCTIONS OF THE FAMILY AND THREATS TO IT
BASED ON THE EXAMPLE OF THE WARMIAN-MAZURIAN REGION

Summary

Seen as the smallest social entity, the family underlies all of society and fulfills three basic functions: procreative, educational and economic. The causes of problems for modern families include, among others, deteriorating economic conditions, i.e. high unemployment rate, low salary, an increase in both the cost of living and education. Another threat leading to the disintegration of the family is the severity of pathological phenomena e.g. alcoholism, drug addiction, domestic violence, and crime. The disappearance of the multi-generational family and a decline in the number of children per family are also noted as threats.

Keywords: Social policy, welfare, family

Nota o Autorze: ks. mgr Jacek Marek Nogowski, absolwent Wydziału Teologii UKSW w Warszawie, absolwent Instytutu Zaawansowanego Zarządzania Wyższej Szkoły Biznesu National Louis University w Nowym Sączu, absolwent Wydziału Zarządzania i Marketingu w zakresie Zarządzania i Organizacji Pomocy Społecznej Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, doktorant na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie, Wicedyrektor Caritas Diecezji Elckiej.

Słowa kluczowe: polityka społeczna, pomoc społeczna, rodzina